Олесь Ульяненко, або Прощання з Римом

Павло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

□

Ще зовсім недавно про наші книжки писали таким робом: «Новий роман (такого-сякого), загальне звучання якого визначає пристрасна громадянська наснага, побудований на гострих психологічних колізіях, на зіткненнях протилежних світоглядних платформ. Лише справді комуністична віра у світле, високе призначення людини, у її можливу й таку потрібну нині внутрішню бездоганність могла підказати авторові воістину безкомпромісний, винятковий і водночас типовий характер...»

Як бачимо, для «возлюблених» авторів слів не жаліли: тут тобі «винятковий» і тут же він і «типовий». Єдність протилежностей, як у самого товариша Сталіна.

Сьогодні такі незграбні писання зіпхнуто вже й не до древніх греків, і не до затуркaних спорудженням страхітливих пірамід єгиптян, і не до шумерів, які вимерли десять чи двадцять тисяч років тому, так і не збагнувши: чи вони предки нинішніх незалежних українців, а чи нинішні найрасовіші українці, які сьогодні засідають у Верховній Раді, справжні предки шумерів і всіх племен і народів, і всіх цивілізацій, і всіх організацій, колонізацій, каналізацій, презентацій і... приватизацій... Ну, як у тій приказці: «Ой, був та й нема, та й поїхав до млина».

Яке ж борошно меле сьогодні супермодерний інтелектуальний млин? Почитаймо тую славу. Погляньмо, як пишуть сьогодні про те, що вчора ще вважалося літературою, а нині це просто текст, контекст, гіпергертекст, чортитекст: «Будь-який діахронічний тип інтертекстуальності знаходить втілення як в парадигматичному, так і в синтагматичному підтипах. Однак претекстові парадигми і претекстові синтагми одержують неоднакову внутрішню організацію в різних діахронічних ансамблях текстів. Вибудова цих парадигм і синтагм диктується системогенним відношенням».

Страшенно модно, модерно, постмодерно і ще пост, пост, пост... Слів уже немає, а тільки семіотичні знаки, або вербальність, літературу з її віковічними жанрами драми, поезії, прози закінчено колючим, як сухий будяк, терміном: текст. Між тим, література в звичному для нас розумінні налічує щонайменше три тисячі років, вік доволі поважний, щоб не зважати на чергові наскоки різнокаліберних геростратиків. Пшеницю, до речі, люди теж сіють уже кілька тисяч років і вона вперто зостається пшеницею. Може. Література — це теж пшениця духовного насичення, а все інше — полова?

Переконуєшся в цьому на прикладі творчості молодих українських прозаїків, які прийшли в літературу протягом останнього десятиріччя: Євгена Пашковського, Вячеслава Медвідя, Олеся Ульяненка, Юрія Андруховича, Миколи Закусила, Віктора Неборака, Оксани Забужко, Романа Кухарука, Андрія Кокотюхи, Івана Андрусяка, Валентини Мастерової. Я свідомо не називаю імен тих молодих, які пишуть ні про що і ні для кого, ошалілих «новаторів», що примудряються видавати вже цілі книжки з неартикульованим «муканням» або просто з голими сторінками, недозріло-перезрілих «метрів», яким ліньки занотовувати й відповідно оформлювати свої «високі озаріння» і вони зневажливо кидають безликому «народу» (плебсу) тільки конспекти своїх ймовірних «творінь», фрагменти. Уривки, виривки, шматки. Так само не називаю імен тих авторів, що, за словами молодого критика Сергія Квіта, «відмовилися від пониження естетики за рахунок такої неправди, що зветься реаліями життя».

Мій «жребій», як казав Сковорода, з тими, що не понижують, а всіляко вивищують естетику за рахунок реалій життя, і досягають вершин вже не просто позахмарних. А майже космічних. Щоправда, все ускладнюється тим, що не написане надруковано. Римляни казали: написане — зостається. На жаль, ми не римляни, а тільки українці, до того ж, як стверджує наш Президент, українці перехідного періоду. Куди і з чим переходимо — тайна великая єсть. Може, голими, як оті сторінки книжок наших осатанілих постмодерністів? Не хотілося б. Ой, як не хотілося б!

Я вірю в свій народ і я уявляю, яке велике торжество духу мав би мій народ, коли б опублікували чотири чи п'ять уже написаних романів Євгена Пашковського, Миколи Закусила, Олеся Ульяненка, Вячеслава Медвідя. Ми побачили б тут не просто «реалії життя», а кошмарний крик, як оте розпачливе волання на мосту нізвідки в нікуди, геніально зображене норвезьким експресіоністом Едвардом Мунком.

Ненадруковані книжки мовчать. Але це тільки на перший погляд. Насправді вони «воплють». І мовчання їхнє страшніше за всі пусті мовлені слова нікчемних політиканів, дрібних владолюбців і жалюгідних придворних підскакувачів.

Декому вдається продертися крізь бетонні надолби байдужості незалежної України і подати свій голос. О, цей людський голос в холодних пустелях економіки, політики, пріоритетів, глобалізмів! Що він і нащо він і задля чого?

Влада обіцяє, церква втішає, наука залякує, і тільки література може стати на захист людини, піднести її голос вище приказань, молитов і стихій. Для справжньої літератури немає людей безвартісних. Для неї однаково цінні імператори й жебраки, президенти й каліки, генії й божевільні (яке мудропрекрасне українське слово для цих найнещасніших!).

І тому коли з'явився в журналі «Сучасність» роман Олеся Ульяненка «Сталінка», де героями виступали, може, найупосидженіші з наших громадян, то всіма, хто має широту в душі, це було сприйнято. Як знамення великих перемін не просто в нашій літературі, а в усьому нашому світобаченні. Звісно, ретрогради й примітивні традиціоналісти мерщій сплели цілі букети звинувачень: «чорнуха», «дно», «бомж», ідеалізує «бомжів», безвихідь, безнадія. Голоси, що пролунали на захист «Сталінки», стверджували: це твір про забутих людей, про забуті слова, про забуту мову, а суспільство, надто ж коли воно прагне вважатися демократичним, не має права забувати не те що найостаннішого з своїх громадян, а й ніже тої коми...

Письменники нового покоління надто гостро відчувають відповідальність за всіх упосліджених, бо вони сьогодні (і це, може, найбільша трагедія України!) теж опинилися в ролі людей забутих, покинутих, чужих у власній країні. Ось як описує цей стан один з літературних співбратів Олеся Ульяненка Костянтин Москалець: «Дивний сон приснився мені сьогодні: ніби стою перед Іоаном Павлом II, звільнений від усього несуттєвого і зайвого. Наче після сповіді; він запитально дивиться на мене, а я говорю: «Я тужу за тобою, Отче найсвятіший». Прокинувся під враженням правдивості цього сну — щирості власних слів і їхнього змісту. Я тужу за нормальним життям, за нормальними людьми; моє довге перебування в цьому пеклі загрожує остаточною загибеллю душі і остаточною поразкою. Я тужу за тобою, Отче найсвятіший; тужу за світлом, тужу за тишею смиренням, тужу за кротістю і поміркованістю; тужу за розумом і увагою, тужу за доброзичливістю і побожністю, — справжньою, сердечною, глибокою, а не показною. Ні з ким мені говорити, мовчати і говорити знову, оточення незносне своєю обмеженістю, своїм несмаком, затуркaністю, агресивністю. Мені нікуди подітися, Отче найсвятіший, і ось уже тридцять три роки я не можу прижитися тут. Є люди, яким затишно в цій трясовині, які можуть мати в ній своє місце і своє сонце, — у них є дім, дружина, діти, робота, гроші, одяг, друзі — у мене немає нічого, нічогісінько, крім сотні-другої книжок, які я вожу з собою у всіх безпритульних блуканнях разом з невеселими щоденниками про це довге, нічим не прикметне мандрування. Я відмучився тридцять три роки в цій тюрмі, втратив здоров'я, втратив любов до життя, втратив судьбу. Не знайшов коханої; я втомився вити від цієї безкінечної безвиході, од цього тотального безладу, нерозуміння і незгод. Я втомився. Я тужу за тобою, Отче найсвятіший...»

В тисячах «сталінок» мільйони живуть і почуваються часом ще тяжче, ніж поет Москалець. Але вони безмовні, тому говорить за них Олесь Ульяненко.

Географічно Сталінка — це одне з передмість Києва, колишня Деміївка, пролетарський район міста з великими цегельнями, міськими різницями, трамвайними майстернями, бровнярнями, численними крамницями, дрібними ремеслами, вже за радянських часів тут виростає комплекс споруд Республіканської виставки, а поряд університетське містечко з учбовими корпусами, лабораторіями, гуртожитками для студентів своїх питомих, а також іноземних, а замикає цей трикутник кондитерська фабрика, що носить ім'я Карла Маркса, який обіцяв усім трудящим світу солодке життя при соціалізмі. Справжній тобі тричлен, який мав би наочно демонструвати «зримые черты коммунизма»: небачені досягнення народного господарства, міжнародна (аж до всесвітності) слава радянської науки і солодко-кондитерське життя рядових трудівників. А коли ще згадати, що здавен цей шматок благословенної київської землі обрамлювали древні урочища й «пустині». Голосієво, Китаєво, Феофанія з їхніми монастирями, церквами, печерами скимників, то Деміївка-Сталінка могла б слугувати ілюстрацією відомого постулату італійського гуманіста Джамбатісти Віко про триєдність історичного розвитку: божественне, героїчне, людське.

Ну, божественне понищили товариші червоні комісари і безголові войовничі безвірники, героїчне утверджувалося неприступними крижаними горами ленінсько-сталінської імперії, воздвигнутими на мільйонних гробовищах гулагів, голодоморів і енкаведистських розстрілень, а людське... йому не лишалося місця. Суто людське нарешті оживає тільки тепер на оцих сторінках: «З неба покотило, пішло синіми, зеленими смугами, далинаа обіймала все довкруж, затьмарочливе запале небо, залізничні насипи, мушельки вагонів, колеса витюкували — вже на вечір — голуби проживали бурштин сну, і лагідний, укоханий та випещений вишневими деревами двір, де старенька скоцюрблена жіночка обіперлася на держака лопати, а хтось маленький, у хебушних штанях, зі шлейкою через плече, ступає до вікна: риплять тополі, айстри духом своїм ріжуть ніздрі, й десь мантачать косу.

У кінці двору губиться, каламутніє світло і дорога йде струмовидними тополями, долонями хмари, а озирнешся через плече — трава шовком на сонці, ти навіть не встигаєш подумати, а дорога видовжується, тріпоче попід парканами, між латками засіяних полів, і країна сунеться, виповзає, минає тебе».

Холодне імперське око, звісно, не хотіло й не могло бачити цього звичайного, далекого від парадності й неприступної монументальності світу. Надто ж не могло бачити ось такої «неприкритої дійсності».

Олесь УЛЬЯНЕН

«Намітало листям, протяги лизали дворами, стіни лущали, валилися, мороз поза шкірою; падали будинки, двір «сипів», крився демонським криком, тризлися пси, пускаючи вітром клапті шерсті, виття, галас, рейвах, і все це ухало у квадрат нічного неба, де голками різьбилися зорі».

Хіба ми не знали, що люди живуть не тільки в розкішних павільйонах виставки досягнень, де привезені з бездонно-розбагнених буряковищ ланкові видзвонюють золотими зірками й орденами Леніна; не тільки в затишних аудиторіях з продажними викладачами марксизму-ленінізму («мир — дружба», «Москва — Пекін», «Лумумба», «Куба — любов моя»); не тільки в шоколадному раю подарункових наборів фабрики імені Карла Маркса, — але й в отих брудних дворах, серед покидьків, виття і гризні бездомних псів, серед безнадії й вічної покинутості?

Майже сто років повторюємо слова Антона Павловича Чехова про небо в алмазах.

Яке небо побачили герої Олеся Ульяненка?

«Вітер рвав із флагштока пошматоване знамено; низом Васильківської вили пси; крізь діри прапора пробивалися колючі зорі».

Немає алмазів, немає захватів, ніяких причин для радощів. «Сталінка» Ульяненка — це жорстокий обрахунок з минулим, з сталінщиною (саме звідси — на-зва), з імперією й імперст взагалі.

«Літературна Україна», та, якій колись я дав цю на яка, на жаль, останнім ча часто її зганьблює, надруг ла інтерв'ю високошанов мною Людмили Тарнашин з нашим заокеанським літ турним співбратом Богда Рубчаком. Рубчак, мовби давши настрої наших мол письменників, цих золотих, України, каже: «Йдеться пр магання позбутися величе наднаціональних структур, мід — найбільшим ворогом стмодерністичних філосо імперіалізм. Іноді виникає ження, що все минуле дл — один суцільний імперіа що історія людства — це іс імперіалістичного. Тобто ц ралізованого насильства».

Імперія — це коли за величі держави (а що таке жава?) нехтуються, затопт ся, нищаться найпростіші п би її громадян. Вічна імпе це Рим, який нищив усе лю ке в завойованих провінц тоді наклав тяжку імперат ку десницю на власний г і вже сам став жертвою лих, як сьогодні кажуть, не плікованих варварів.

Прощаючись з усіма ріями світу, ми завжди пр тимемося з Римом, і пома муть нам такі вільні Ум Олесь Ульяненко і його к ніальні друзі.

Необхідна засторога

Прощатися з Римом, ненавидіти Рим, проклинати Рим, — все це так, та чи цього досить для повноти життя?

Тим часом новий роман Олеся Ульяненка «Вогненне око», що з'явився в «Сучасності» влітку 1997 р., — знов про те саме, щоправда, цього разу в тонах набагато похмуріших, аж до катастрофізму і безнадії. Зважаючи на досить сумні реалії нашого побутування, це можна б виправдати, та все ж хочеться застерегти молодого талановитого прозаїка (а водночас і переважну більшість його колег) від безплідної практики літературних предтеч (часто-густо навіть прославлено-переславлених), які за браком освіченості й загальної культури, те й знали, що все своє життя, трагічно повторюючись, писали фактично одну-єдину річ — чи то роман, чи драму, чи поему. Називалося те все всіляко і неоднаково. Возносилося до небес літературними ду ками, удекоровувалося й н щими державними відзна а все ж зоставалося одна одноманітним, як безкі пісня темного кочовика в мірах азіатських пустель.

Справжньому ж письм кові слід завжди пам'ятат література — як жінка: її й сила — в різноманітті і неповторюваності.